

XI. Občanská válka a válečný komunismus (1917–1920)

Bolševická strana se sice 7. listopadu 1917 formálně chopila moci, avšak pro osudu Ruska byly důležitější následující měsíce.

Vyvoření bolševické vlády (rady lidových komisařů) v čele s V. I. Leninem, vyvolalo odpor části bolševiků, neboť nová vláda zbavovala moci Ústřední výkonný výbor sovětů, v jehož jménu byla vlastně revoluce provedena. Byli poraženi a Lenin souhlasil s rozšířením vlády jen o levé esery, kteří se v listopadu 1917 konstituovali v samostatnou stranu. Porážka odpůrců otevřela cestu k likvidaci Ústavodárného shromáždění v lednu 1918 (zvoleno v listopadu 1917). Ruský pokus o demokracii skončil. Lenin pak zdůraznil, že Rusko bude mít „daleko vyšší formu demokracie“, totiž diktaturu proletariátu.

Bolševickou stranu ale téměř rozštěpila snaha rozvrácené země vystoupit z války. Jednání probíhala již od listopadu 1917 v městečku Brest Litevský a komisař zahraničních věcí L. Trockij doufal, že brzy vypukne revoluce v Německu a Polsku-Uhersku, která oslabí Ústřední mocnosti a posílí pozice Ruska. Očekání bylo pravdou. Bolševici nemohli čelit ofenzivě německých vojsk a brestlitevskou smlouvou z 3. března se museli vzdát rozsáhlých a hospodářsky nejrozvinutějších území. Proti smlouvě se postavili tzv. leví komunisté a leví esery. Tímto Leninovo křídlo považovalo smlouvu za nutné zlo, které zachránilo ruské Rusko.

V období krátkého oddychu (*peredyšky*) po uzavření brestlitevské smlouvy se bolševici pokusili o obnovu země, která vycházela z teorie státního kapitalismu. Slučováním kapitalistických podniků do trustů a obnovou pracovní disciplíny chtěli zvýšit mizivou výrobu a produktivitu. Ideologické spory v bolševické straně o ekonomickou politiku ukončila v květnu 1918 až občanská válka. Znárodněním části ruského průmyslu v červnu pak krátké období státního kapitalismu skončilo.

Krvavá občanská válka v letech 1918–1920 byla logickým důsledkem politiky bolševiků. Ti považovali převzetí moci za začátek války proti „vykořisťovatelským třídám“ a imperialismu“. Bolševická strana spoléhala na to, že vlna revolucí vypukne také v ostatních evropských zemích, zvláště v Německu. Pokoušela se proto „zrevolucionizovat“ evropské země mj. prostřednictvím Komunistické internacionály.

V průběhu občanské války v Rusku sice zasáhlo 14 cizích států (výrazně zvláště Japonsko a Francie), avšak podle všech hledisek se jednalo o skutečnou brutální občanskou válku. „Bílí“ byli v nevýhodě tím, že bolševici ovládali koncentrickou železniční síť, jež se sbíhala do Moskvy. Nebyli ani schopni

sjednotit své nezávislé armády a postupovat koordinovaně. Soustředovali se do okrajových, byť často důležitých částí říše, ale především neskýtali žádnou politickou, ideologickou a ekonomickou alternativu vůči bolševikům. Vzhledem k tomu, že prosazovali obnovu ruské říše prakticky v nezměněné podobě, ztráceli podporu rolníků a neruských národů a národností. Závěr občanské války byl ve znamení války s Polskem.

Reality občanské války rychle přiměly bolševickou stranu, aby se vzdala utopických představ o dobrovolné revoluční armádě. Trockij s Leninovou podporou prosadil mobilizaci a zařazení bývalých carských důstojníků a odborníků do Rudé armády. Regulérní, centralizovaná armáda s vojenskou disciplínou se velmi lišila od původních představ o vojenské milici.

Charakteristickým rysem období od poloviny roku 1918 do března 1921 byl systém tzv. válečného komunismu. Jeho uplatňování si zčásti vynutila občanská válka, zčásti byl ale projekcí utopických vizí do reality. Veškeré zdroje země byly striktně centralizovány a využity k vedení války. Nejznámějším prvkem válečného komunismu na venkově bylo násilné rekvírování veškerých přebyteků obilí a potravin rolníkům. Bolševická strana navíc na venkově šířila třídní boj. Důsledky se v kombinaci s válečnými taženími projevovaly již koncem roku 1918. Klesaly již tak nízké výnosy a rozloha obdělávané půdy a propukala povstání.

V průmyslu válečný komunismus reprezentovaly vlny znárodnování a likvidace soukromého vlastnictví, které vyvrcholily v roce 1920. Veškerý provoz továren zajišťovaly ústřední orgány, stejně jako zcela nedostatečné přidělové zásobování obyvatelstva. Práva dříve mocných odborů a komisí dělnické kontroly bolševická strana postupně výrazně omezila.

Ekonomika země se ale téměř zhroutila. Průmyslová výroba v roce 1920 činila jen 15 % úrovně roku 1913, zemědělská produkce klesla v roce 1921 na 43 % předválečné. Zahraniční obchod prakticky ustal, zemi zachvátila stále větší inflace. Obyvatelstvo decimovaly mobilizace do armády, vyčerpání hladem a kritický nedostatek paliv.

Válečný komunismus dokončil v politické sféře konsolidaci moci v rukách bolševické strany. Strana kadetů a ostatní „buržoazní“ strany byly zakázány již po revoluci a po pokusu o povstání v červenci 1918 tento osud potkal i levé esery. Menševici, kteří se odmítli postavit proti bolševické diktatuře, přežívali v sovětech. Z nich byli definitivně vypuzeni v roce 1920 a i jejich strana byla rozbita.

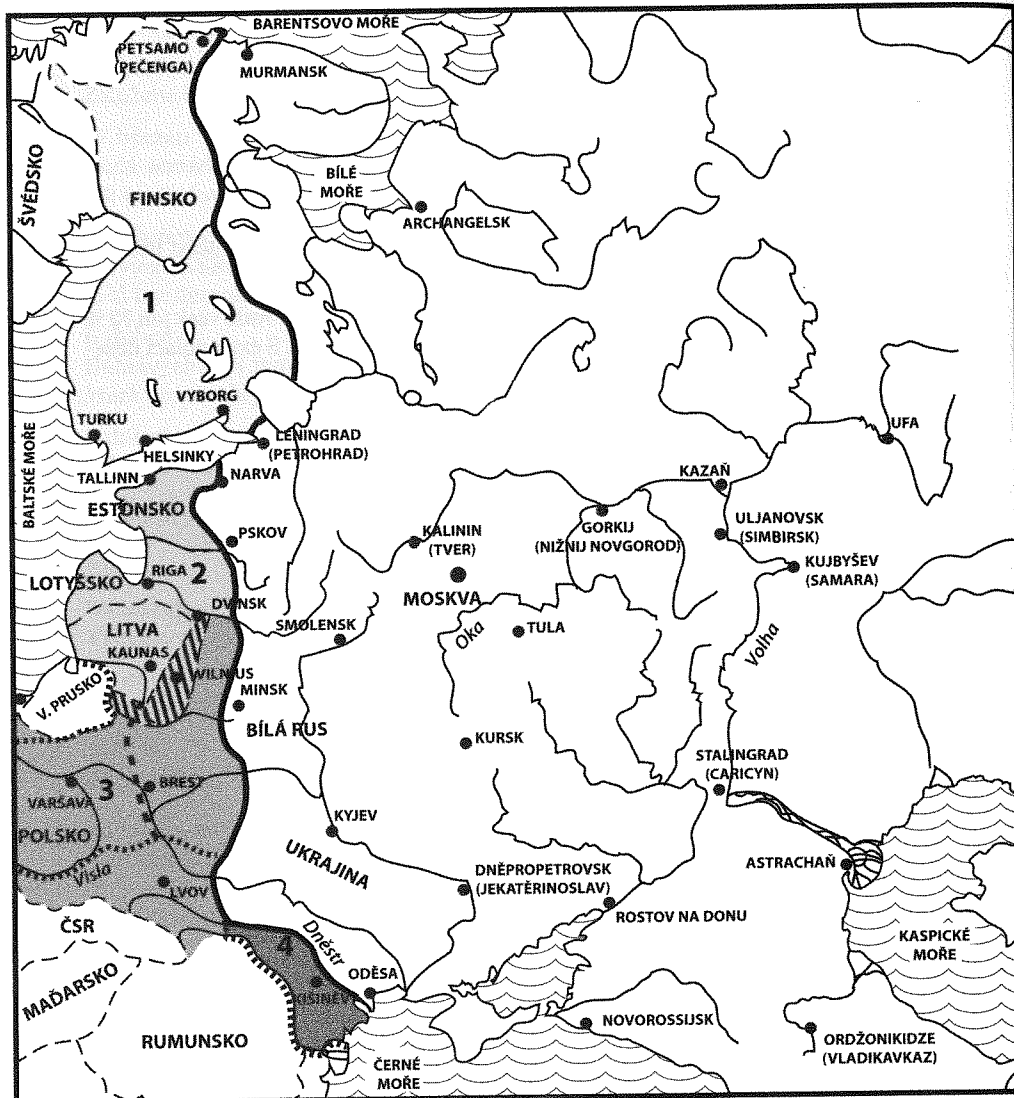
Striktně centralizované řízení státu, hospodářství, válečných operací a celého života země vedlo k vytváření množství byrokratických institucí. Základ politického systému tvořila bolševická strana. Občanská válka dále posílila tendence zredukovat všechny projevy opozice a jiné názory na třídní protiklady a potlačit je. Svobodné politické diskuse nebyly součástí sovětského politického systému.

Byrokratické konflikty mezi jednotlivými strukturami doprovázely ideologické konflikty v samotné bolševické straně. Leví komunisté požadovali revoluční válku za všech okolností a kritizovali bolševickou centralizaci. Vojenská

opozice se stavěla proti výstavbě pravidelné armády, skupina „demokratického centralismu“ měla jiné představy o formování státu a vztahu k sovětům. Dělnická opozice požadovala větší pravomoci pro odbory, Trockij naopak dovedl válečný komunismus do důsledků. Frakční činnost sice zakázal X. sjezd bolševické strany v březnu 1921, frakce se však tvořily i nadále.

Počátkem roku 1921, po sovětsko-polské válce, se válečný komunismus nacházel v krizi. Povstání rolníků a také povstání námořníků v Kronštadu v únoru a březnu 1921 ukázala krach stávající politiky. Změny v podobě zrušení válečného komunismu a zahájení tzv. Nové ekonomické politiky schválil X. sjezd v březnu 1921.

VIII. Sovětské Rusko (SSSR) 1918–1938

1. Finsko (nezávislost 1917)	••••• Evropská hranice Ruska 1914
2. Estonsko, Lotyšsko, Litva (nezávislost 1918)	■ ■ ■ Curzonova linie
3. Polsko (nezávislost 1918)	— Hranice SSSR 1938
4. Besarábie, připojena Rumunskem 1918	
● Tzv. Střední Litva obsazená Polskem 1920	

XII.

Rusko a Sovětský svaz v období NEPu

(1921–1928)

Z občanské války vyšel bolševický režim sice vítězně, avšak země byla válkami a válečným komunismem naprosto rozvrácena. Propukly hladomory a epidemie nakažlivých nemocí, hospodářství bylo v troskách. Vláda musela čelit řadě povstání a samotná bolševická strana byla rozdělena do několika frakcí. V březnu 1921 Lenin na X. sjezdu strany proto vyhlásil Novou ekonomickou politiku (NEP), která sice znamenala ústupek od oficiální ideologie a cílů, avšak část bolševické strany v ní viděla systém, který měl položit základy socialismu v nerozvinutém Rusku, resp. Sovětském svazu.

V ekonomické oblasti byl NEP úspěšným experimentem. Rychle se zotavilo zvláště zemědělství, avšak obnova investičně náročného průmyslu a energetiky byla jen pomalá. V letech 1923–1924 byla po dřívější hyperinflaci obnovena finanční stabilita a v období 1926–1927 dosáhl sovětský národní důchod úrovně předválečného roku 1913. NEP však doprovázel rozporuplný vývoj a velké sociální problémy. V SSSR trvala do počátku 30. let velká nezaměstnanost, reálná výše platů dosáhla předválečné úrovně až v letech 1927–1928. Obrovským problémem byla zločinnost, zvláště tzv. dětská bezprizornost, řádění dětských zločineckých tlup. NEP vytvořil vrstvu zbohatlíků (nepmanů) a na ruské poměry bohatých rolníků (kulaků), na které bolševický režim hleděl jako na potenciální nepřátele. Slabost ekonomiky ukázala plně tzv. válečná hrozba v roce 1927.

Lenin sice vyhlásil novou politiku, avšak osobně ji řídil jen krátce. Od května 1922 ze zdravotních důvodů stále méně ovládal politickou scénu, i když prosadil některá opatření (např. monopol na zahraniční obchod) a vytvoření Sovětského svazu v roce 1922 na formálně federativním základě. Nejvýraznějším rysem vnitropolitického vývoje byl systém jedné vládnoucí politické strany – Ruské, později Všesvazové komunistické strany (bolševiků) – a sílící centralizace a uniformita ve straně samé. V jejím rámci probíhaly ostré mocensko-ideologické boje frakcí a koalic.

Josif V. Stalin, od dubna 1922 generální tajemník bolševické strany, využil této zprvu nevýznamné funkce k systematickému posilování svých pozic. Boj o Leninovo nástupnictví nabyt již v roce 1923 formy boje triumvirátu Stalin, Kaměnev, Zinověv proti Trockému a jeho přívržencům. V letech 1924–1925 byl Trockij systematicky zbavován mocenských pozic, avšak Kameněv a Zinověv, zneklidnění růstem Stalinovy moci, spojili své síly s Trockým v tzv. sjednocené opozici. Stalina však podpořil Nikolaj Bucharin, Alexej I. Rykov a další.

Útoky sjednocené opozice proti Stalinovi, jeho stoupencům a politice a výzvy ke členům bolševické strany Stalin odrazil a v letech 1926–1927 ji odstranil

ze strany. Posléze se v souvislosti s likvidací NEPu obrátil proti dosavadním spojencům, Bucharinovi a Rykovovi a „pravé úchylce“. Boj o moc v bolševické straně a SSSR vstupoval do závěrečné fáze.

Souběh událostí v první polovině roku 1927, které Stalin interpretoval jako přípravu na intervenci proti SSSR, vyvolal v zemi válečnou hrozbu, byť neodůvodněnou. Obyvatelstvo, obávající se války, ale skupovalo základní životní potřeby a rolníci kvůli panice a snížení výkupních cen přestávali prodávat státu potraviny. Jejich nedostatek si od podzimu 1927 vynutil zavádění přidělového systému. Stalin a jeho stoupenci v politbyru a ÚV VKS(b) však považovali počínání rolníků za sabotáž, pokus rozvrátit zemi a vyvolávat protisovětské nálady. Reakcí byla tzv. mimořádná opatření z počátku roku 1928 a násilné rekvírování potravin na vesnici. Operace však vyvolala rozkol v politbyru. Bucharin a Rykov, podporující evoluční vývoj v rámci NEPu, kritizovali použití násilí, k němuž se uchýlila Stalinova skupina, aby vyřešila krizi v zásobování obilím. Po uklidnění se v následujícím roce Stalin obrátil proti dosavadním spojencům a prosadil násilnou kolektivizaci zemědělství. Kolektivizace byla již součástí další etapy, tzv. druhé revoluce, probíhající od konce 20. let.

V zahraničněpolitické sféře se sovětské Rusko jen postupně vymaňovalo z téměř úplné izolace, ve které se nacházelo na počátku 20. let. Ostře se stavělo proti versailleskému systému a Společnosti národů, kterou považovalo za protisovětskou platformu. Požadavky ekonomiky a obnova země si však vynutily, aby Rusko s vyspělými státy navázalo obchodní a diplomatické vztahy.

Prvním větším průlomem se stala janovská konference v roce 1922, na kterou bylo sovětské Rusko pozváno, byť neskončila úspěchem. Tím ale bezpochyby bylo uzavření rapallské smlouvy s Německem a navázání dobrých vztahů, jež trvaly do roku 1933. V letech 1922–1924 si SSSR zajistil obchodní a diplomatické vztahy s řadou důležitých států. Podpora, kterou poskytoval aktivitám Kominterny a komunistickým stranám v západních zemích, a pokusy ovlivňovat národní hnutí v koloniích však vyvolávaly krize a zhoršovaly vztahy se západními státy. V roce 1928 byl SSSR přizván na odzbrojovací konferenci konce 20. let. Počátkem 30. let pak již byl celkem přijímaným členem mezinárodního společenství.

1921

leden

Menševičtí a eserští předáci emigrovali z Ruska do ciziny. Menševici zřídili své centrum v Berlíně, eserši v Paříži.

22. únor

Vláda RSFSR rozhodla o zřízení Státní plánovací komise (*Gosplan*), ústředního plánovacího orgánu v zemi.

25. únor

Po intervenci sovětských vojsk vznikla Gruzínská sovětská republika.

26. únor

RSFSR a Persie podepsaly úmluvu o navázání přátelských vztahů mezi oběma státy, která byla jedním z prvních kroků na mezinárodním poli, jimiž se sovětské Rusko po skončení občanské války začalo vymaňovat ze zahraničněpolitické izolace. RSFSR se vzdala koncesí a smluv, které uzavřela carská vláda.

28. únor

Uzavřena smlouva o přátelství mezi RSFSR a Afghánistánem, která posilovala pozice Ruska v zemi.

28. únor–18. březen

V pevnosti Kronštadt vypukla vzpoura námořníků a vojáků. Vzbouřenci požadovali sověty bez bolševiků, legalizaci opozičních stran, svobodu obchodu a nové volby. Povstání bylo tvrdě potlačeno Rudou armádou pod velením Michaila N. Tučačevského.

Nová ekonomická politika (NEP)

Politicko-ekonomický systém v SSSR v letech 1921–1928. NEP byl vyhlášen V. I. Leninem na X. sjezdu Ruské komunistické strany (bolševiků) v březnu 1921 a jeho základem bylo zrušení nuceného výkupu všech přebytků potravin státem a jeho nahrazení podstatně nižší zemědělskou daní, zprvu naturální a od roku 1924 peněžní. S přebytky mohli rolníci volně nakládat. Ekonomické principy byly vztaženy i na státní podniky. Odvrat od totální kontroly hospodářství ve prospěch kontrolovaného volného trhu vedl k povolení soukromého vlastnictví (řemesla, malý průmysl, maloobchod a část velkoobchodu), ke zrušení přidělového systému a zavedení mzdy. Stát si ponechal pod kontrolou velké průmyslové podniky, finanční sektor a monopol zahraničního obchodu. Zahraniční firmy měly možnost získat na podnikání v SSSR koncese.

NEP umožnil poměrně rychlou obnovu rozvrácené země a stabilizaci finanční sféry v roce 1924. V roce 1926 dosáhla výroby předválečné výše, i když se nemohla měřit s vyspělými státy. Uvolnění soukromé iniciativy vedlo ke vzniku nové společenské vrstvy, tzv. nepmanů, kteří zbohatli vlastními ekonomickými aktivitami. Podobně tomu bylo i v zemědělské sféře, kde vznikla vrstva na sovětské poměry bohatých rolníků, tzv. kulaků. V nich viděla část bolševické strany hlavní nepřátele režimu. NEP podporovali v bolševické straně např. N. Bucharin či A. Rykov, nicméně Stalinovo křídlo ho v letech 1928–1929 přijetím první pětiletky a násilnou kolektivizací zemědělství fakticky zrušilo.